

Simono Daukanto 200 - osioms metinėms

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

4

Liaudis virsta tauta

BALTOJI VARNELĖ

**Redakcinė kolegija:
Egidijus Aleksandravičius
Antanas Kulakauskas
Rimantas Miknys
Egidijus Motieka
Antanas Tyla**

**Recenzavo įst. m. dr. Vytautas Žalys
Knygą parengti talkino: Vytautas Jogėla, Saulius
Pivoras, Vladas Sirutavičius, Giedrius Subačius,
Raimundas Lopata**

Redaktorius Gytis Vaškelis

Dailininkas Saulius Motieka

Turinys

I. STRAIPSNIAI. STUDIJOS	7
<i>Antanas Tyla</i>	
Lietuvos valstiečių istorijos (1795-1861 m.) bruožai	7
<i>Saulius Žukas</i>	
Apie Pypkininkus	103
<i>Saulius Sužiedėlis</i>	
Kalba ir socialinė klasė pietvakarių Lietuvoje iki 1864 metų	119
<i>Giedrius Subačius</i>	
Simono Daukanto Didžiojo lenkų—lietuvių kalbų žodyno naujadarai: individuali žodžių daryba.	135
<i>Vytautas Berenis</i>	
Aristokratijos likimas: Henriko Ževuskiečio metamorfozės	217
<i>Egidijus Aleksandravičius</i>	
Atgimimo istorijos slenksčiai	235
<i>Thomas A. Michalskis</i>	
The National Consciousness among Lithuanian Emigrants to the United States at the Ending of the 19th and Early 20-th Century	251
<i>Tomas A. Michalskis</i>	
Lietuvių atgimimo psichologija Amerikoje tarp senųjų emigrantų XIX a. pabaigoje - XX a. pradžioje. Bendra apžvalga	265
<i>Egidijus Motieka</i>	
Nuo Lietuvių suvažiavimo Vilniuje iki Didžiojo Vilniaus seimo: Istoriografinė suvažiavimo pavadinimo analizė	267
<i>Sigitas Jegelevičius</i>	
Plėšikai ar kovotojai?	327
II. DISKUSIJA	339
<i>Saulius Pivoras</i>	
Lietuvių ir latvių valstiečių mentaliteto tautiški profiliai XIX a. pirmojoje pusėje	339
<i>Leonas Mulevičius</i>	
Valstiečių savimonė kaip istorijos mokslo objektas	363

<i>Ingė Lukšaitė</i>	383
<i>Jūratė Kiaupienė</i>	
Tezės diskusijai: Viduramžiai ir ankstyvieji naujieji laikai	391
<i>Algirdas Narbutas</i>	
Valstiečių tautinės–pilietinės savimonės klausimu	397
III. RECENZIJOS	407
<i>Jūratė Kiaupienė</i>	
Tautinė, luominė ir valstybinė savimonė viduramžiais.	
Tyrinėjimo problemos	407
<i>Vladas Sirutavičius</i>	
"Liaudis virsta tauta" - E.Vėberio paradigma	419
<i>Česlovas Laurinavičius</i>	
Netradicinė recenzija Leono Sabaliūno monografijai "Lietuviška socialdemokratija iš perspektyvos, 1893-1914 m."	437
IV PUBLIKACIJOS	449
<i>Zita Medišauskienė</i>	
Carinės valdžios sumanymas leisti liaudžiai skirtą žurnalą rusų ir žemaičių kalbomis XIX a. 7-ajame dešimtmetyje	449
<i>Antanas Kulakauskas</i>	
Penki 1882-1883 m. Rytų Lietuvos valstiečių kolektyviniai prašymai dėl lietuvių spaudos lotyniškuoju raidynu leidimo	479
<i>Juozas Tumas</i>	
Mūsų liaudis ir jos šviesuomenė Didžiojo Vilniaus seimo laiku. (Parengė E.Motieka)	491
STUDIA HISTORII ODRODZENIA LITEWSKIEGO RESUME	507
STUDIES OF THE HISTORY OF THE LITHUANIAN REVIVAL. SUMMARY	521
STUDIEN ZUR GESCHICHTE DER LITAUISCHEN WIEDERGEURT. KURZFASSUNG	535
ASMENVARDŽIAI	551
VIETOVARŽIAI	571

PLĖŠIKAI AR KOVOTOJAI?

Pirmasis pasaulinis karas ir jo metu Lietuvą prislėgusi vokiečių okupacija dvidešimtį metų žadino įvairius Lietuvos žmonių prisiminimus, kaitino jų vaizduotę iki užgriuvo dar grėsmingesni Antrojo pasaulinio karo įvykiai. Bet ir tuomet dar kartais pirmąjį karą prisimindavo, bandydami lyginti, gretinti įvykius, nuspėti galimą jų raidą ir pagal tai modeliuoti savo elgesį. Apie tą laiką šiek tiek rašė istorikai, atsispindėjo jis kiek ir grožinėje literatūroje.

Pirmojo pasaulinio karo, vokiečių okupacijos metais po ilgų dešimtmečių pertraukos Lietuvos miškuose vėl atsirado besislapstančių, neretai ginkluotų vyrų. Pirmiausia tai buvo iš vokiečių nelaisvės išsprukę Rusijos kareiviai. Juos žmonės paglobodavo, prisimindami Rusijos kariuomenėje tarnavusius ir nežinia kur atsidūrusius savo sūnus, vyrus, brolius ar kaimynus. Nesiskundė Lietuvos žmonės, kad "plienčikai" juos terorizuotų. O 1916 ir ypač 1917-1918 m. vienur kitur atsirado vadinamųjų "miško brolių" būrelių. Kaip ir visais laikais, taip ir tuomet visokių žmonių ten būta. Istorikai neturi ir neturės duomenų nei apie "miško brolių" tautinę ar kitokią sudėtį, nei apie jų orientaciją. O štai tuos "miško brolius" kai kurie pastarųjų dešimtmečių istorikai pavertė svarbiausiais kovotojais prieš vokiečių okupaciją. Suabsoliutinus klasinį momentą, kiekvienas, jėga atimantis iš savo turtingesnio ar šiaip dar šį bei tą turinčio kaimyno, galėjo būti pavadintas kovotoju už socialinę lygybę, kovotoju prieš klasinę priespaudą. Taip paprasčiausias plėšikas istorikų raštuose gali būti apgaubtas revoliucionieriaus, kovotojo už liaudies interesus skraiste. Juk revoliuciniais veiksmais vadinomę kareivių atsisakymą dėl kokios nors priežasties valgyti barščius...

Vokiečių kalzerinės okupacijos pabaigos laikotarpio "miško brolių" dauguma buvo plėšikėliai, kurie tuo ekonomiškai sunkiu ir politiškai neapibrėžtu laiku karo

ir okupacijos nualintame krašte ginkluoto teroro būdu bandė ne tik pramisti, bet ir pasipelnyti. Kas kita, kad kai ką iš šių žmonių vėliau paviliojo idėja ginklu pasiekti socialinę lygybę, prisidedant prie naujos iš Rytų ateinančios į Lietuvą valdžios pastangų. Prof. Bronius Vaitkevičius savo solidžiame veikale tik vienu sakiniu teužsimena, kad tarp "miško brolių" buvo ir degradavusio elemento. Šiaip jis laikosi kitokios pozicijos: "Tačiau vertinti šį judėjimą kaip banditizmą, kaip svetimo turto plėšimą - būtų neteisinga. "Tai ne plėšikai, tai keršytojai - rašė V.Kapsukas "Tiesoje", - kurie kitokio kelio neberasdami ir nenusimanydami, juo pradeda eiti/.../ Gyvenimo aplinkybės nuvarė juos į mišką". "Miško brolių" judėjimas, nurodė V.Kapsukas, turėjo klasinės ir net revoliucinės kovos elementų"¹. Gana iškalbingas prof. B.Vaitkevičiaus apibendrinimas, kad "miško broliai" "buvo aukščiausias liaudies teismas", ginantis pavergtuosius ir išnaudojamuosius nuo "visagalinčių" svetimų ir savų išnaudotojų"². Bet tasai pats autorius abejoja istoriko A.Stražo pateiktais duomenimis, kad vien tik Kauno gubernijoje 1917 m. buvo 20 tūkst. "miško brolių". Nėra abejonių, kad šis skaičius daug kartų padidintas.

Juozas Vitas-Valūnas mini, kad, jam vykstant iš Pivašiūnų į Alytų per Butrimonis 1919 m. sausio mėnesį su pagrindine užduotimi, gyventojai pakeleivių "nakvynei nepriimdavo: jie bijojo plėšikų ir galvažudžių"³. J.Vitas tuomet ėjo su P.Eidukevičiaus skrajojančio raudonųjų partizanų būrio užduotimi. Jeigu tose apylinkėse būtų veikę "miško broliai" - žmonių gynėjai, tai tokios nakvynių problemos nebūtų buvę...

Alytuje ir prie Alytaus buvę Jono Besparaičio "svieto lygintojai", su kuriais ir užmezgė ryšį jau minėtas J.Vitas, 1919 m. vasario viduryje prisijungė prie Alytų puolančios Raudonosios armijos dalinių. Ilgai Alytuje laikėsi žodinė tradicija, atsispindėjusi ir spaudoje, kad išsisukę nuo suėmimo J.Besparaičio vyrai keršijo 1-jo pėstininkų pulko vadui Antanui Juozapavičiui už tai, kad šis prieš kelias dienas įsakė ar leido sušaudyti kelis už plėšikavimą suimtus jų pažįstamus ar bendrininkus. J.Besparaičio

žmonės ir nušovė A.Juozapavičių ant tilto per Nemuną vasario 13 d. ankstų rytą, šiam besitraukiant iš Alytaus link Suvalkų nuo puolančių iš Vilniaus pusės raudonarmiečių. Tų įvykių liudininkas J. Besparaičio būrio dalyvis Mikas Sidaras savo rašinyje mini, kad Alytuje tikrai buvo sušaudyti 6 iš 9 suimtųjų, bet juos vadina sustreikavusiais darbininkais (?!). Beje, M.Sidaras rašo, kad "Alytaus apskrityje susikūrė ginkluoti partizanų būriai. Toks būrys susikūrė ir pačiame Alytaus mieste. Jam vadovavo Jonas Besparaitis. Būriui priklausė apie pusantro šimto ginkluotų vyrų"⁴. Visų pirma, vyrų skaičius gerokai padidintas. To meto Raudonosios armijos pulkuose Lietuvoje buvo nedaug karių ir šitokio gausaus ginkluotų vyrų Alytuje įsiliejimo faktas būtų tuomet kariškių pažymėtas kaip ypač svarbus dalykas. Antra, niekur neteko užtikti žinių, kad kitose Alytaus apskrities vietovėse būtų kuo nors pasireiškę tokie gausūs ateinančios tarybų valdžios rėmėjai.

Ne visiems to meto Alytaus apskrities plėšikams pavyko prisidengti kovotojų vardu. Pačioje 1919 m. pradžioje kaimo žmonių pastangomis negarbingai gavo galą plėšikų grupė, siautėjusi Nemuno įlinkyje tarp Alytaus ir Merkinės. Šito kelių kilometrų pločio Nemuno dešinėsios pakrantės ruožo nepasiekė iki Alytaus ir Merkinės atsiritusi Raudonoji armija. Plėšikų gaujos sutriuškėjimas šiame kampelyje sustiprino jau pradėjusios formuotis nepriklausomos Lietuvos valdžios struktūras - valsčiaus (parapijos) komitetą (ir jo rinktą viršaitį), miliciją. Ši sėkmė padidino pasitikėjimą savo jėgomis ir padėjo tų metų pavasarį apylinkės ūkininkams telktis ir bent šakėmis ginkluotiems (nes ne visi šautuvus turėjo) ruoštis sutikti lenkų raitelių pulko "Tatarska jazda" dalinių puolimą šia kryptimi. Bet tiems net plentu per Kampų balas į šiaurę, arčiau Vabalių ir Alytaus, prasimušti nepavyko. Lyg skerdžius sutrukęs...

Čia minimi įvykiai kol kas atsispindėjo tik iš tų apylinkių kilusio rašytojo Juliaus Būtėno, - dar 1936 m. parašytame istoriniame romane su 1914-1919 m. Dzūkijos kaimo vaizdais⁵.

Šiame rašinyje bandysime pasekti kai kuriuos J.Būtėno

romano personažų prototipus, taip pat - kiek rašytojo pasakojimas atitinka įvykius ir jų turinį. Tam panaudosime tik vieną romano siužetą apie plėšikų gaujos siautėjimą Paliepio valsčiaus kaimuose⁶. J. Būtėnas, ruošdamas naują romano leidimą, jo pabaigą gerokai pertvarkė, pritaikydamas laiko dvasiai, bet mus dominantis siužetas išliko nepakeistas.

Trumpai priminsime šį siužetą (pagal 1968 m. leid.):

"Su žiema prasidėjo dar nauji neramumai. Pradėjo siausti plėšikai. Pasklido kalbos, kad Kružiuose plėšikai papjovę turtingą ūkininką Samulionį [...]

Pasakoja taip. Naktį atėję trys vyrai ir pareikalavę atiduoti pinigus ir auksą. Žmogus gynėsi neturįs, padėjęs bankan, kuris Rusijon išvežęs. Jie tokiu aiškinimu nepatikėję ir pradėję tą žmogų kankinti: padus adatomis badyti, smaugti, bet tas vis neprisipažinęs. Tada jie rėžę iš nugaros diržus, pjaustę ausis [...]

Visa parapija jaudinosi dėl šito įvykio. Kieno tai darbas? Kai kas kaltino belaisvius [...]

[...] Vienus kitus namus apiplėšė. Užkliuvo ir Alimą. Išnešė mėsą, kuri ne bet kaip buvo paslėpta: vokiečiai negalėjo atrasti, o plėšikai atrado!

Alimas pats anksti atėjo pas Burneiką, kad padėtų tirti, kas apiplėšė, nes pėdos dar žymu. Pasiėmė Čyžių ir trise ėjo pėdomis. Vagių būta dviejų. Vienas, kaip galima iš pėdsakų spręsti, apsiavęs klumpėmis, o kitas - vieną koją batu, o antrą - vyža. Su klumpėmis eita pirma, o antrojo paskui ir pėdos užmindytos. Iš vakaro truputį snigo, tad visur pėdsakai buvo ryškiai žymūs. Ėjo ėjo ir priėjo ligi ežero; eita ir per ežerą. Nusekė iki Rainio. Ties Rainio namais pėdos dingo. Prie vartų sustota...

[...]

Sutarė Rainį krėsti. Nesišaukė nė Šalniaus - patys vieni.

Dar buvo anksti, o Rainienė pečių iškūrenusi [...]

- Įdomu, kas nūnai virta... - Burneika sugalvojo pečiun pažiūrėti.

Atidaro pečių. Rainienė stovi prie stalo ir nieko nesako. Burneika ištraukia vieną didelį puodą - pilnas mėsos.

- Mano mėsa, tikrai mano! - tvirtina Alimas.- Kur dėjote mėsa?

- Aš nieko nežinau, - aiškinasi Rainienė. - Mes svetimos mėsos neturim. Neseniai skerdėm.

- Aš tau parodysiu "neseniai skerdėm"! Čia mano mėsa, aš tikrai pažįstu. Va, žiūrėkit, kumpis. Ar jūs tokias kiaules kada nupenit? [...]

- Reikia krėsti, - tarė Alimas.

Alimas su Burneika nuėjo kamaron, o Čyžius liko pirkioj, kad Rainienė niekur neišbėgtų.

- Sakyk teisybę, prisipažink! - sušuko įeidamas Alimas.

- Šįkart dovanosim, niekur neskelbsim, - rodė bulvių duobėje rastą mėsa. - Kur vyras? [...]

Tiktai Rainys ilgai neužtruko. Palaukus ne daugiau kaip valandą, sugirgždėjo durys. Rainienė buvo bešaukianti, kad vyras neitų pirkion, bet nespėjo. Rainys įėjęs iš karto pabalo. [...]

- Nenori kaip žmogus kalbėtis, tai einam pas Šalnių, tenai pasikalbėsime prie daugiau liudininkų, prie vertingesnių žmonių...

Atsikėlę visi trys vyrai liepė Rainiui eiti kartu. Visą mėsa, kiek ten rado, sudėjo maišan, uždėjo Rainiui ant pečių ir varė pas Šalnių. [...]

Ir nekviečiami vyrai rinkosi pas Šalnių, kur turėjo Rainį tardyti. [...]

- Mes pasielsim geriau už žandarus. Iš žandarų gali lengvai išsipirkti. Iš mūsų neišsipirks! Mes turim savo sodžių susitvarkyti. Kai suseksim, kas vagys, tada pranešim žandarams, bet pirma turim patys padaryti savo teisumą! - susijaudinęs šaukė Alimas.

Alimui pritarė ir kiti vyrai, kurie buvo nuo vagių nukentėję.

- Teist Rainį, turi išduoti, su kuo plėšė!

- Aš pirkioj neduosiu mušti, - prieštaravo Šalnius.[...]

- Veskim kieman! Atneškite virkščių, guldysime ant žemės.

Rainį paguldė lauke ant virkščių, ir du vyrai kniūpsčia turėjo, o kiti mušė. Iš pradžių Rainys laikėsi, nieko nesakė. [...]

- Gerai, pasakysiu, - niūriai pratarė ir dar labiau nuleido galvą. - Su manim kartu vogė Balandis...[...]

- Duot Balandžiui! Kur dėjai mėsa? [...]

- Namie... - pagaliau, kai gerokai pasturgalin įkretė, pasakė Balandis.

- Einam, tegul parodo! - šaukė vyrai.

Ir vėl Rainiui ant pečių uždėjo maišą su mėsa ir varė pas Balandį. Balandis atnešė iš tvarto vieną kumpį.

- Tik tiek? Kur daugiau?

- Kita visa pas Rainį.

Vėl ėjo pas Rainį. Dar tenai atrado kluone užslėptą paltį lašinių, kuri buvo ne iš Alimo paimta. Po to, abu apkrovę mėsa, grįžo pas Šalnių ir čia vėl tiesė ant virkščių. Abudu turėjo prisiekti, kad daugiau nevogs. Prisiekė, pabučiavo kryželį. Tada vyrai paleido juodu namo.

- Tai matot, kaltina belaisvius, o čia, pasirodo, savi paukščiai viską daro, - kalbėjo skirstydami vyrai.

Rainys iš tos gėdos negalėjo ilgai būti namie. Vieną dieną nežinia kur išvažiavo ir, nė pačiai nepasakęs, dingo su arkliau ir vežimu. Balandis buvo lėtesnis, jis pamažu apsiprato, nors ilgai buvo sodžiaus vaikų pajuokiamas.

[...] Ypačiai to būrio vardas pakilo, kai jis suėmė aplink Paliepi siautusią plėšikų gaują. Tardant paaiškėjo, kad ta pati gauja ir Samulionį nužudė, ir kitus apvogė bei apiplėšė. Trys smarkiausi vadai buvo Paliepyje viešai sušaudyti. Taip nusprendė susirinkę žmonės[...]. Kai jie buvo pasmerkti mirti, iš išgąščio pradėjo viską pasakoti: išdavė visus, kas su jais buvo susidėję, minėjo net Vabalių Šalnių [...]".

Tai šitaip apie tuos "svieto lygintojus" rašė romane J.Būtėnas.

Visų pirma, dėl vietovardžių. Romane minimas vienintelis tikras vietovardis - Vabaliai (šitame kaime ir sukasi romano įvykiai). Paliepis - tai Nemunaičio miestelis, o kurdamas Paliepio dvaro įvaizdį, rašytojas turėjo mintyje Makniūnų ir Einorių dvarus. Kružiais jis pavadino Dubrių užusienį. Tik dvi pavardės tikros - Burneika ir Čyžius.

J.Būtėnas rašė apie savo gimtąją apylinke, naudodamasis dar gana šviežiais savo stebėjimais ir kitų žmonių pasakojimais. Siužetas daug kur sukasi apie Vabalių kaimą. Nuo rašytojo gimtojo Galintėnų kaimo Vabalai tik per miško sruogą (pastarasis kaimas yra šių eilučių autoriaus gimtinė). Šiuos kaimus jungė bendra seniūnija, kuri vadinosi Galintėnų vardu, bet paskutiniaisiais metais prieš Pirmąjį pasaulinį karą bei vokiečių okupacijos metu seniūnu buvo tas pats žmogus iš Vabalių kaimo (seniūnijai dar priklausė Dušnionių ir Valėniškių kaimai bei Margelių užsienis).

O su Nemunaičio parapijos plėšikais buvo taip...

Nuo 1918 m. vasaros plačioje apylinkėje nebuvo ramybės - siautėjo plėšikai. Vabalių kaime žmonės gaudavo grasinamų laiškų su reikalavimu paruošti tam tikrą sumą pinigų. Rudenį, kai apylinkėse nebeliko vokiečių žandarų ir kareivių, o lietuviškoji valdžia parapijose bei milicija tik pradėjo kurtis, padėtis dar pasunkėjo. Kalnėnuose apiplėšė ir nužudė moterį bei pas ją tarnavusį piemenuką. Galintėnuose užpuolė V.Palažijos sodybą. Šeiminkas bandė bėgti pro langą, bet jam peršovė koją ir pagavę kankino, kol atidavė pinigus. Meškasalyje Igną Gilevičių pakabino po balkiu ir tol svilino padus, kol šis pasakė, kur paslėpti pinigai. Dubriuose apiplėšė ir žiauriai nužudė turtingą viengungį ūkininką Vladą Maslauską. Žmonės bijojo nakvoti savo namuose, nakčiai rinkdavosi po kelias šeimas. Bėdą vertė besislapstantiems belaisviams, kurių buvo gausu apylinkės miškuose. Žmonės bijojo ieškoti plėšikų, vengė dalytis savo įtarimais.

Išaiškinant plėšikus pradžia padarė užmuštojo V.Maslausko brolio žentas Vincas Kudarauskas iš Nemunaičio. Jis pas miestelio špitolninkės sūnų Stasį Baranauską atpažino nužudytojo laikrodį. V.Kudarauskas prasitarė apie tai kaimynams, o po to S.Baranauskui leido suprasti, kad jis demaskuotas. S.Baranauskas nuėjo pas savo sužadėtinę ir nusišovė. V.Šiurskas iš Gečialaukio, jau bene buvęs tuo metu Nemunaičio valsčiaus viršaičiu, ėmėsi organizuoti valsčiaus žmones, kviesdamas juos ginkluotis. Iš aplinkinių kaimų į Nemunaitį susirinko kariškais ir

medžiokliniais šautuvais ginkluoti vyrai. Sužinojo, kad gaujoje dar buvo Nemunaičio gyventojai Kazys Zaviliauskas, Vincas Būtėnas ir J.Liesukas. Juos areštavo. Tardydami juos negailestingai mušė lazdomis ir bizūnais. Organizatoriai stengėsi pasiekti, kad muštų suimtuosius visi susirinkusieji, tuomet nebūsią kam keršyti, jeigu laisvėje liks kas nors iš plėšikų. Tardomieji plėšikai prisipažino, kad jų ryšininku buvo Vabalių kaimo rinktinis, artimiausias seniūno pagalbininkas Vincas Baliukonis, atėjęs čia į žentus iš Pavartėnų.

Vabaliuose pas Vinčą Bucevičių susirinko vietiniai, taip pat Galintėnų, Dušnionių ir Valėniškių kaimų vyrai. Tarp vadovų buvo eigulys iš Valėniškių kaimo T.Černiauskas ir Vladas Tocionis iš Galintėnų. Ruoštasi suimti V.Baliukonį ir surasti kitus savo apylinkės plėšikus. O Vabaliuose taip pat buvo apiplėštų. Iš Juliaus, Mykolo ir Mikasiaus Jegelevičių pavogė mėsą, lašinius ir įvairių kitokių daiktų. V.Baliukonį suimti paskyrė Juozą Jegelevičių, Zigmą Bucevičių ir karo veteraną Jokimą Dilijoną. Visi jie buvo ginkluoti. Tik V.Baliukonis pabėgo, sužinojęs kas dedasi Nemunaityje ir kad Vabaliuose jau renkasi ginkluoti vyrai. Būdami jo sodyboje pasaloje, namuose padarė krata ir rado šį tą paslėpta: kamaroje miežių kubile pusę palties lašinių, kluone aukštai ant šulo didelį puodą, kuriame buvo pusė taukinės, susiūtos raudonu siūlu. Pasaloje sulaukė vakare sugrįžtant šeimnininkės Anelės Baliukonienės, sušaukė čia visus vyrus ir, pagrasinę mušti, iš A.Baliukonienės išgavo, kad surastos čia paslėptos gėrybės yra vogtos, ji pati dalyvavusi plėšimuose, o į plėšikavimą juos įtraukęs to paties kaimo žmogus Zigmą Gegužis. Julius Jegelevičius atpažino iš jo svirno pavogtos taukinės pusę.

A.Baliukonienę nuvarė pas seniūną Mykolą Jegelevičių. Čia jau rado iš Pagurnių nuo Daugų atvartus tėvą ir du sūnus Gensiukus. Visiems ant kaklo buvo pakabinta po gabalą lašinių, kad juos varant žmonės matytų už ką jie suimti. Plėšikavo jie ne Galintėnų seniūnijoje, bet apie Daugus, toliau į rytus, matyt, ten jau buvo nebesaugu tokius laikyti. Juos atvarė Pagurnių, Plikionių ir Davainiškių

vyrų. V.Baliukonį suimti į Pavartėnus, irgi link Daugų, išvažiavo Z.Bucevičius, J.Dilijonas ir V.Maslauskas. V.Baliukonį rado tėviškėje ant krosnies besiilsintį po kelionės, pririšo prie lenos šalia arklio ir taip atsivarė į Vabalius. Sudėtingiausia buvo paimti Z.Gegužį. Visi žinojo, kad jis turi karišką šautuvą ir šovinių atsargą. Sužinojęs apie Nemunaičio plėšikų suėmimą, jis kažkam prasitarė: "Durnus paėmė. Jau mane taip nepaimtų. Aš visus iššaudyčiau". Baliukonis ir Gegužis gyveno priešinguose kaimo pakraščiuose. todėl pastarasis dar nieko nežinojo apie A.Baliukonienės suėmimą. Z.Gegužį ėmė naktį. Tam paskyrė V.Tocionio vadovaujamus aštuonis vyrus, o priešdangai jie pasiėmė negalėjusį ginklo valdyti, todėl mažiau įtartina Vinča Dilijoną. Tasai apgaulės būdu Z.Gegužį išsiviliojo į lauką. Čia vyrai jį suėmė ir surišo. Iš pirkios paėmė šautuvą. Jo tėvas buvo jau labai senas, apie savo sūnaus siautėjimą nieko nežinojo, todėl klausė naktinius svečius kaimynus: "Vyreliai, tai už ką jūs jį varot, ką jis jumi padarė?" Z.Gegužis bandė neigti savo kaltę. Bet paaiškėjo, kad jis su šautuvu saugodavo plėšiančius Baliukonius ir žadėdavo nušauti šeimnininką, jeigu tas pajutęs eitų savo turto gelbėti.

Kitą dieną vyriausiuoju tardytoju ir teisėju išrinko V.Tocionį. Seniūnas pirkioje neleido mušti ir tardyti suimtų, todėl ant kiemo pakloję virkščių, po vieną juos vedė laukan ir ten guldė. Dviese laikė, o trečias mušė be pasigailėjimo. Reikalavo pasakyti, kur dar vogė ir kur padėjo vogtus daiktus. Z.Gegužis, pamatęs kas čia dedasi, pradėjo prašyti pasigailėjimo, aiškindamas, kad buvo fronte, namuose liko seni tėvai, o sugrįžęs namuose nieko nerado, todėl turėjęs eiti vogti. Pažadėjo atiduoti ką pavogęs. Lydimas ginkluotų vyrų netoli savo sodybos pamiškėje parodė gerai užmaskuotą žemėje įrengtą slėptuvę, kur buvo sukrautos pavogtos gėrybės. Naktį, apgavęs sargybinius, pabėgo V.Baliukonis. Pavyko pabėgti ir jo žmonai. Visuomeninio budelio, - suimtųjų mušėjo, - vaidmens išvengė tik Julius Jegelevičius, apsimetęs negaluojančiu ir eigulys T.Černiauskas, tyčia sulenkęs savo metalinę lazdele, o kitu įrankiu atsisakęs mušti.

Rytą visus suimtuosius išvarė į Nemunaitį, kur susirinke kitų kaimų žmonės saugojo ten surinktus plėšikus ir laukė atvaromų iš Vabalių. Pastariesiems po kaklu parišę po bryzą lašinių, surišo visus kartu ir taip per kaimus nuvarė į Nemunaitį. Čia buvo susirinke daugybė ginkluotų žmonių. V.Šiurskui pasiūlius, visus suimtuosius (ir galvažudžius, ir plėšikus) buvo nutarta nuvesti į pamiškę ir sušaudyti. Kai kas suabejojo tokio nuosprendžio teisingumu ir kreipėsi į kleboną kun. Feliksą Baltušką. Jis susirinkusiems paaiškino, kad už vagystes bausti mirtimi nereikėtų, jie jau pakankamai nubauti. Prisaikdino, kad daugiau nevogs, atsiprašys nuskriaustųjų ir parištų po kaklu lašinių bryžų nenusiims, kol pareis namo. Dėl žmogžudžių sušaudymo klebonas neprotestavo, paliko juos susirinkusiųjų nuožiūrai. Pasmerktuosius nuvarė į pamiškę. Čia jie išsikasė sau duobes. Mirties bausmei vykdyti viršaitis išrikiavo daugybę ginkluotų šautuvais vyrų, kad pasmerktųjų giminės negalėtų apkaltinti už tai kelių žmonių ir vėliau kerštauti jiems. Buvo kalbama, kad per Nemunaičio žmogžudžius buvęs surastas ryšys su Alytaus plėšikais, kurių kelis taip pat sušaudė.

Nedaug neseniai būtų reikėję pastangų Nemunaičio valsčiaus 1918-1919 m. plėšikų būrelį paversti kovotojais už Lietuvos liaudį, už jos socialinę lygybę. Laimė, istorikai to nepadarė. Plėšikai ir liko plėšikais.

Tragiškai vėliau susiklostė likusių gyvų tų įvykių kaltininkų likimas. Baliukoniai atsidūrė Brazilijoje, sunkiai dirbo plantacijose, kol pagaliau pavyko jiems pasiekti San Paulą. Čia V.Baliukonis ir mirė. Po jo mirties A.Baliukonienė prieš pat karą grįžo į Lietuvą, bet gimtosiose vietose nesirodė. Į Vabalių kaimą sugrįžo tik pokario metais. Apie porą metų gyveno pas vieną iš tų, kuriuos kadaise apiplėšė. Ten ir mirė 1950 m. pradžioje. Z.Gegužis liko gyventi savo sodyboje, stovėjusioje nuošalyje prie miško. Buvo laikomas kairiųjų pažiūrų žmogumi. Hitlerinės okupacijos metais jį vadino komunistuojančiu. 1944 m. gruodžio 25 d. ankstų rytą, per plačiai žinomas kruvinašias Kalėdas, jau baigiantis Klepočių "operacijai", jo sodyba atsidūrė intensyvaus susišaudymo zonoje. Į sodybą įsiveržė

NKVD kareiviai. Z.Gegužį ir jo žmoną sušaudė vietoje, sodybą sudėgino. Sodybos pamatus jau baigia pasiglemžti artėjančio miško jaunuolynas... Atėjusiam užkuriui V.Baliukoniui tekusios Gudonių sodybos likučius irgi uždengė miškas... Per anas tragiškas Kalėdas sudeginta ir V.Bucevičiaus sodyba, kur buvo pirminis tų nusikaltėlių surinkimo punktas. Seniai nebėra seniūno M.Jegelevičiaus sodybos, kur vyko tardymas kieme ant virkščių. Tebestovi tik viena iš tuomet apiplėštų sodybų. Ir apskritai baigia išnykti tas kaimas, kurio vienintelio tikrasis vardas yra J.Būtėno romane...

J.Būtėno istorinio romano, kaip ir dera šio žanro kūriniui, siužetas paremtas tikrais Pirmojo pasaulinio karo ir vokiečių okupacijos įvykiais, daugelio jo personažų prototipai ar jų bruožai gana lengvai atpažįstami. Tai realūs žmonės, vaikščioję to kaimo laukais, patys pergyvenę rašytojo vaizduojamus įvykius, bet labai nenoriai juos prisimindavę. Ar tik ne dėl to, kad tokie įvykiai kaimo nepuošė, doriems kaimo žmonėms buvo nejauku, kad tarp jų radosi plėšikų. Bet kartu tai yra ir Lietuvos žmonių kovos už Nepriklausomybę epizodas. Kita vertus, neieškokime šiame romane tikslaus įvykių atpasakojimo ir visiems personažams prototipų. Tai romanas, o ne dokumentinė apybraiža.

LITERATŪRA

¹Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918-1919 metais. V., 1967. P.99.

²Ten pat.

³Proletarinė revoliucija Lietuvoje: 1918-1919 metų revoliucinių įvykių Lietuvoje dalyvių atsiminimai. V., 1960. P.354.

⁴Ten pat.

⁵Būtėnas J. Mėlyni kareiviai: Romanas. [K.], 1936; Būtėnas J. Mėlynieji kareiviai. V., 1968.

⁶Ten pat. 1936 m. leid. P. 202-210, 225; 1968 m. leid. P. 238-247, 258.

